

İHSAN TURGUT AÇISINDAN *AZGELİŞMİŞLİK*

Az gelişmişliğin felsefesi bir anlamda felsefesizliktir. İhsan Turgut az gelişmişlik hakkındaki yorumları daha çok Asya ve Afrika ülkelerini değerlendirerek yapar. Çünkü bu ülkelerde felsefe işlevini yitirmiştir. Felsefesizlik tüm alanlarda ve yaşamın kendisinde görülmektedir. Ortaçağda felsefe bütün işlevini yitirmişti. Medrese eğitiminde daha çok kelimeler, fıkıh ve hadis dersleri hakimdir. Az gelişmişliği açık şekilde yaşayan Türkiye’de bugün hâlâ eğitim sisteminde ve bütün alanlarda felsefenin işlevlerinden yararlanılmamaktadır. Bunun tersine *kadercilik, teslimiyet, tevekkül* hakimdir. Az gelişmiş toplumlarda eğitimde, dinde, siyasette, laiklikte, ekonomide, hukukta, sanatta ve yaşamda *felsefesizlik* hakimdir.

Az gelişmiş toplumun, bütün toplumsal değerleriyle (ekonomik, sosyal, kültürel, siyasal, dinsel vs.) gelişmiş modern toplum seviyesine ulaştığı bir gerçektir. Ülkeler arası gelişmişlik-az gelişmişlik düzeyini geleneksel ve modern toplumlar arasındaki farklılıklara bakarak açıklayabiliriz. Modern toplum, temel olarak ileri ve çağdaş kapitalist özelliklere sahipken, az gelişmiş toplumun bu özelliklere sahip olmamasını gelenekselliğinden kopmayışına bağlayabiliriz. Geleneksellikten kasıt, artık toplumda herhangi bir işlevi ve işbirliği kalmamış durağan bir toplum düzenidir. Bu tip toplumlarda *hareketlilik* ve *yenilikler* söz konusu değildir.

Az gelişmiş toplumlar felçli toplumlar mıdır? Gerçekten de toplumda heyecan duygusunun olmayışı ve hareketsiz bir yapının oluşu, bu tip toplumların felçli veya yarı felçliliği söz konusudur. Az gelişmiş toplumlarda eğitim, siyaset, ekonomi sanki felçlidir. Felçli toplumlar yaralı bir bilince mi sahiptirler. Yaralı, felçli olan toplum; az gelişmiş bir insan grubu, kalabalık bir grup, halk olmuş, millet olmuş ama kendisini bulamamış ve *bir arayışı olmayan* toplumdur. Bu toplumdaki insanlar yeterli bilince sahip insanlar da değildir (Turgut 1992, 70-76)

Acaba tarihte tatilde miyiz? Bilimsel gelişmede nerede idik? Tatil ne zaman bitecek? Rönesans, dinde çağdaşlaşma, Dekartçı şüphe ve akılcı düşünce, aydınlanma, büyük astronomi yasalarının bulunması, bilim ve teknolojiadaki gelişmeler... dünyada bütün bu gelişmeler olurken biz neredeydik? Biz bunların hepsini kaçırdık. Bunlar biz tatil deyken gerçekleşmiştir. Bizler bilinçli insanlar değiliz. Doğulu yaralı bir bilince mi sahiptir? *Yaralı bilinç* genelde geçmişe yönelir, bugünü beğenmez, geçmişle öğünmek garipsenecek bir sorun değildir. Sorun bunu yaparken *gelecekte* kopmaktır. Dünyadaki gelişmelerden kopmaktır. 14. ve 15. yüzyıldan itibaren Doğulu derin bir uykuya dalmıştır. Hâlen bu

uykudan uyanamamıştır. Tatil devam etmekte. Bunun önüne geçilmelidir. Asya ve Afrika insanları ülkelerini tatil beldesi olarak kullanmaktadır. Azgelişmiş toplum bu zihniyetten kurtulmalıdır. Tarihin randevusunu kaçırmamalıdır (Turgut 1992, 10-11).

Azgelişmiş toplumlarda değerler öğrenilmez, yorumlanmaz; ancak tabulaştırılır. Oysa azgelişmişlik dinin, laikliğin ve çağdaşlığın en büyük düşmanıdır. Tarih boyunca azgelişmiş toplumlar kutsallıktan kurtulamamışlardır. Sorgulama aklidir (rasyonel) ve mantıksaldır. Müslümanlar Kur'an'ı bilmezler. Kendi ana dilini okuyup anlamaya çalışmazlar. Azgelişmiş toplumlar, felsefesiz yaşarlar (Turgut, 2003, 2-3).

Azgelişmiş ülkelerde havuz kirlidir önce havuzun temizlenmesi gerekmektedir. Demokrasi sancılı, ekonomi dengesiz, trafik bozuk, çevre ve siyaset kirlidir. Oysa felsefe, eğitim, din, sanat ve bilim temiz havuzda yapılır (Turgut 2003, 3).

Azgelişmiş toplumlarda aile yapısı ve eğitim sistemleri trajiktir. Durmadan hazır bilgiler verilir ve ezberletilir. Bireylerin fikrine hiç başvurulmaz, azgelişmiş toplumlarda yalnız *kadının* değil, *çocuğun* da adı yoktur. Kadın ve çocuk var ama bireysellikleri ve kişilikleri yok. Türkiye'de de böyle bir eğitim sistemi ve aile yapısı hakimdir. Böyle bir sistemde gelişme adına Batı'yı taklit etme söz konusudur. Bu taklitçi zihniyet de yanlış yapılmaktadır. Azgelişmiş toplumlar kişilikli ve yaratıcı değildir. Batı'dan aldıklarını da kendi değerleriyle birleştirip felsefeleştirmemekte ve onlardan yararlanmamaktadır (Turgut 2003, 5-6).

Azgelişmiş toplumlarda aşağılık duygusu had safhadadır. Büyük bir özenti vardır. Hep başkalarına benzemek ister. Kendilerine, kültürlerine, değerlerine güveni yoktur. Kimlik sorunu had safhadadır. Azgelişmiş insan yaralı bir bilince sahiptir. Geçmişten korkar, gelecek güveni yoktur. Varoluşu zedelenmiştir. Bu yüzden kişiliği de gelişmez, yaratıcı olamaz (Turgut 2003, 137-139). Doğulu toplumlarda Batılılaşma ile çağdaşlaşma ve modernleşme kavramları yanlış anlaşılmaktadır. Doğulu toplumlarda Avrupa âdetleri, ahlakı, mimarisi, zevkleri vs. çoğu kez eskiyle birlikte yan yana gelip ikilik yaratmıştır. Böylece eski kültür ve yeni kültür arasında ikilik oluşmuş, kültür çıkmaza girmiştir. Çağdaşlaşma ile meydana gelen kültür değişikliklerinin *psikolojik* yönü önemlidir. Çünkü her şeyden önce bireylerin algılamalarına dayanır. Doğulu toplumların en büyük sorunu kültür ikiliği ve dayatılan Batılılaşma ya da modernleşme sorunudur.

Azgelişmiş ülkelerde aydınlar bir başka sorundur. Büyük krizlerin nedeni bunlardır. Ülkemizde aydın yok denecek kadar azdır. Bizde daha çok *okumuşlar* ve *enteller* vardır. Okumuşlar birkaç diploma sahibidirler. Bir karizma ve dünya görüşleri yoktur. Bunlar içselleşmiş bilgiye sahip değildirlere. Enteller ise pipo ve purolarıyla ilgi çekerler. Bir iki

yabancı dile sahiptirler. İnsanları sağcı-solcu, laik ve İslamcı kesim diye ayırmazlar. Hoş insanlardır ama bir *derinlikleri* yoktur. Türkiye aydınları Doğulu az gelişmiş bir zihniyete sahiptir. Çok bencil ve çıkarıcı düşünürler. *Yarım ve yapaydırlar*. Genel kültürleri, karizmaları ve dünya görüşleri yoktur. Önyargılardan da kurtulamamışlardır. Oysa aydın kişi önyargılardan kurtulan kişilerdir. Gerçek aydın büyük düşünür. Yani evrensel boyutta düşünür. Günöbirlük yaşamaz, etik ve ahlakî normlara sahiptir (Turgut 2003, 69-70). Az gelişmiş bir toplum yapısından kurtulabilmek için İhsan Turgut'a göre eğitim sisteminin düzeltilmesi gerekmektedir. Bilgilerin kullanılması gerekir. Bilgi durumuna geçmek, bilgiyi *sanı* ve *algılardan* ayırmak felsefenin en önemli işlevlerindedir. Çağımızın felsefesi ontolojiyi (varlık üzerine felsefeyi), metafiziği (fizik ötesini) terk etmiş gibidir. Ama epistemolojiyi (bilgi kuramı) bütün hızıyla gelişmiş topluma ve bireye yansıtmıştır. Felsefe bireye yansımakla, kültüre girmedikçe sadece felsefe bölümlerindeki felsefe derslerinde işe yaramaz. Şüphe, eleştiri, analiz, düşünme, yorum ve anlama felsefenin işlevi olarak yaşamın her alanına girmelidir (Turgut 1997).

Az gelişmişliğin toplumsal yansımalarının anlaşılabilmesi için nasıl bir süreç içerisinde gerçekleştiğini, toplumda ne gibi zihniyet farklılığı oluşturduğunu Doğulu ve Batılı anlayışlara bakarak tespit edebiliriz. Ortaçağ az gelişmişliğin oluşmasında bir kırılma noktası oluşturmaktadır. Ne yazık ki bu süreç çok fazla sürmedi, Gerçek zihniyet değişimi Batı ortaçağ zihniyetinden kurtularak gerçekleşmiştir. Yapılan Reform ve Rönesans hareketleri felsefenin özgürleşmesine ve insanların hayatlarında baş rol oynamasına sebep olmuştur. Batı'daki bu gibi değişimler, Doğu'nun kaderini belirlemiştir. Batı artık sömürgeci bir politika izleyerek özellikle Asya ve Afrika ülkelerine karşı hakimiyetini kesinleştirmeye başlamıştır. Bu ülkelerin Batı'nın bu gelişmesine seyirci kalması geri kalmışlığı beraberinde getirmiştir. Ortaçağın hayat anlayışı kapitalizm öncesidir. Bu anlayış ekonomiye, iktisada karşıdır. Bu anlayışta akılcılık hesapta değildir. Kadercilik hakimdir. Doğulu bu tür yaşam biçiminden kurtulamamıştır (Turgut 1994, 119-127).

18-19. yüzyıllar Batı'da aydınlanma dönemidir. Aydınlanma bireyselliğin geliştiği bir dönemdir. Bu, bizde Tanzimat Fermanı ile kendini göstermiştir. Ama bizde aydınlanma ya da Batılılaşma biçimsel yani *şeklen* olmuştur. *Yöntemde* Batılılaşma, çağdaşlaşma olmamıştır. Ortaçağın nakilci ve ezberciliği yöntemi kullanılmıştır. Aydınlanma kişinin kendi kendini kültürlendirmesi, aklın özgürce kullanılması yani "reşit" olmasıdır. Doğu insanı reşit olmamıştır. *Reşit* olmak, bağımsız olmak ve özgür olmak demektir. Nakilci ve ezberci bir eğitim sisteminde reşit ve aydın insan yetiştirmemiz mümkün değildir (Turgut 2003, 73-74).

Az gelişmişliğin toplumsal yansımalarını o ülkelerdeki yaşam biçimlerini anlayarak ve buna paralel görüşleri değerlendirerek açıklamamız daha uygun olacaktır.

Az gelişmişliği değerlendirirsek, örneğin Türk tarihi, sorgulanmamış, hesabı yapılmamış, ders alınmamış bir tarihtir. Tarihimizin sorgulanmaması gündelik yaşadığımızın belirtisidir. Gerçekten de gündelik yaşıyoruz. Kendi kabuğumuzun dışına çıkamıyoruz. Türkiye toplumunda arabeskçi bir yaşam hakimdir. Türkiye aydını; tarihi ve dini ile barışmamıştır. İyi bir aydının rütbesi, unvanı olmamalıdır. Aydını ayrıca bir dine, mezhebe, tarikata, millete, ırka sokmamamız gerekir. Oysa bu tür nitelermeler gündelik hayatımızın bir parçası olmuş durumdadır.

İslam ülkeleri ile geri kalmışlık arasındaki ilişkileri hem Batı’da hem Doğu’da değerlendirenler olmuştur. Mesela Ernest Renan (1883) İslam ülkelerinin geri kalmışlığını İslam’a yüklemektedir. Renan “İslam, insan aklı açısından yararlı olmamıştır. İslam, fethettiği ülkelerde aklî kültüre kapalı alan yaratmıştır.” demektedir. Renan’a göre İslam, özel oluşumu ve gelişimi nedeniyle bilime karşıdır. Arap milleti, doğası nedeniyle metafizik bilimlere açık değildir, demektedir (Turgut 2003, 101). Yine Canning İslam ülkelerindeki geri kalmışlık hakkında şunları söyler; “Osmanlı İmparatorluğu’nun Avrupalaşması için İslam dinini terk etmesi gerekir.”, “Türkler yenilik yapacak kabiliyetleri olmadığından eski yurtları Orta Asya’ya geri gitmelidir.”, “İslam dini, ilerlemeye engel, baş muzır ve bir canavardır.” der (Turgut, 2003, 102). Weber, Batı’nın bugünkü gelişmesini ve gücünü Protestanlığa ve Kalvinezime bağlamaktadır yani dinde reforma!.. İslam ise Protestan ve Kalvinist metodik biçiminin tam tersi çizgileri taşımaktadır. Protestanlığın düzenli, disiplinli, tutumlu, geleceğe yönelik bir zihniyete karşılık, İslam dünyasına kaderin ve tevekkülün hakim olduğu bir zihniyet bulunmaktadır (Turgut 2003, 103). Muhammed Abduh ise *Bilim ve Uygarlık Karşısında İslam ve Hıristiyanlık* (1905) adlı kitabında İslam ülkelerindeki geri kalmışlığı hakkında şunları söyler. “İslam ülkelerinde toplumsal, fiziksel ve siyasal hareketsizlik, İslam bilim adamlarının (ulema) kusurları, cehalet, kadınların eğitimde ihmal edilmeleri, doğa bilimlerinin ihmalı, İslam’ı daha doğrusu Müslümanlığı geri bırakmıştır.” diyerek Kur’an’a yani İslam’ın özüne geri dönmemizi istemektedir (Turgut 2003, 105-106). Ayrıca Suriyeli reformcu El-Kevakibi (1854-1902) *Kentlerin Anası Mekke* adlı kitabında Fas’tan Endonezya’ya kadar uzanan İslam ülkelerinin geri kalmışlığının dini, ahlaki ve siyasi nedenlere bağlamaktadır (Turgut 2003, 106).

Müslümanların geri kalmışlığının sebeplerini birçok şeye indirgeyebiliriz. Akıl yürütmeyi, düşünmeyi, eleştiriyi ve yorumlamayı reddeden kaderci anlayış... İslami eğitim de, günümüzde laik eğitim de bunu reddetmektedir. Yani yöntem aynı *nakilci, anlatıcı ve ezberci*. Bu yüzden eğitim sistemi yeniden yapılmalıdır.

İngiltere ve İskandinav ülkeleri kraliyettirler. Ama demokrasinin beyidirler. Aydınlanma sonrası bu ülkelerde nakilci ve ezberci yöntemler bırakılarak sorgulamalı ve araştırmaya yönelik bir yöntem uygulanmaya başlanmıştır. Bu *öğrenci* merkezli bir yöntemdir. Bizde ise hâlâ *öğretmen* merkezli bir yöntem söz konusudur. Verileri ezberleyen, itaatkâr bir insan tipi yetiştirmeye çalışmaktayız. Siyasi yöntemler bunu istemekte, ders programları ve ders kitapları buna göre düzenlenmektedir (Turgut 2003, 73).

Varoluşçuluk, bilinçli ve sorumlu bir özgürlüktür. Demokrasinin temel kuramıdır. Konuştuğumuz dil, değerlerimiz, yaşam biçimimiz varoluşumuzu besler. Varoluşumuzun temeli tarihte ve kültürde yatmaktadır. Varoluşçulukta özgürlüğün yanında bireysellik de çok önemlidir. Cemaat ya da kabile ruhundan çıkıp birey olmak, özgürlüğü kazanmak en büyük insan haklarıdır. Felsefe, bilim, sanat bireyselliğin gelişmesi sonucunda meydana gelir. Bireysellik insana geniş ufuklar açar (Turgut, 2003, 22-23). Azgelişmiş ülkelerde halk hiçbir zaman yeterince bilgili ve bilinçli değildir. İyi bir gelenek oluşturamadığı için sık sık seçimler yapılır, sonucunda aydınların temsil ettiği partiler değil, bilinçsiz ve bilgisiz halkın seçtiği partiler kazanmaktadır. Bu da yeterince iyi kurumlaşamamalara yol açmaktadır (Turgut 1992, 54-62).

Doğuyla Batı arasında en önemli fark kendisini yaşam biçiminde gösterir. Günlük yaşamda farklılıklar söz konusudur. Sosyal güvence, sağlık güvencesi ve iş güvencesi arasındaki fark... Gelişmiş ülkelerde havuz temizdir. Demokrasi sağlamdır. Yaşam arabeski değil, çok nitelikli bir yaşamdır. Gelişmiş ülkelerde insanlar televizyonun ekranına körü körüne bağlanmazlar, çok okurlar. Bizim insanlarımız gibi kahve köşelerinde dolaşmazlar; İhsan Turgut'a göre azgelişmişliğin en büyük göstergesi kahvelerdir (Turgut 2003, 18-20).

Azgelişmişliğin Nedenleri:

Doğulu toplum geleneksellikten kurtulamamıştır. Tabi ki geleneklere bağlı kalınmalıdır. Yalnız gelişmeyi de unutmamak lazımdır. Azgelişmiş insan bilinçsizdir. Gelecek için belirli bir amacı ve geçmişten de beklentisi yoktur. Günübürlük, felsefesiz yaşar. Gelişmişlik ve azgelişmişlik toplumsal konuları belirleyen bir kavramdır. Herhangi bir toplum gelişmişlik göstergelerinden ne kadar azını, ne kadar düşük düzeyde

içeriyorsa, o derece gelişmişlikten payını almış olur yani azgelişmiş sayılır. Azgelişmişliği oluşturan öğelerin tümü, geleneksel olarak nitelenen toplumların özelliklerini yansıtır. Bunları azgelişmiş ülkeleri gelişmiş ülkelere ayıran bir *eksiklikler* listesi olarak yorumlayabiliriz. Eğitimde, kültürde, dinde, dilde, sanatta, bilimde, teknolojiye vs. eksiklikler söz konusudur. Bu eksikliğin en büyük nedeni *bilinç eksikliği* yani *zihniyet sorunu* ve felsefesiz yaşamdır. Şimdi bunlara değinelim;

Zihniyet sorunu:

Zihniyet, toplumsal bir grubun örtük referans sistemidir. Kendi içinde bir dünya görüşüdür (Turgut 1994, 1). Zihniyet, insan zihninin bir hali, bir tavrıdır. Bu hâl, feridin veya sosyal bir grubun düşüncesini sevk ve idare eder (Öner 1995, 52). Öyleyse zihniyet insanların ortak zihinsel ve ruhsal referanslarıdır. Referansın çeşidine göre zihniyet değişir. Bu zihniyetin kaynağı toplumsal da, dinsel de olabilir. Zihniyeti şekillendiren ise *eğitimidir*. *Aile* ve *çevre* de bu eğitimin içindedir.

İnsanların içgüdüye bağlı olan vaziyet alışlarının dışındaki her türlü bilinçli tutumlarını, gizli veya açık, dolaylı veya dolaysız akıl yürütme veya akıl yürütmeler tayin eder. Akıl yürütmeler, *düşüncenin tutarlılığı* içerisinde seyrederek. Bu tarz düşünceye mantıklı düşünce de denir. İnsanlar aynı mantığı kullandıkları halde zihniyet farklılıklarından dolayı farklı tutumlar, düşünceler sergiler.

Zihniyete, zihniyeti oluşturan gerideki değerleri haklı çıkarmaya yarayan entelektüel bir yapı olarak da bakılabilir. Zihniyet ile tutum arasında ilişki var mıdır? Varsa nasıl bir ilişkidir? Tutum, bireye atfedilen ve onun bir psikolojik obje ile ilgili düşünce, duygu ve davranışlarını düzenli bir biçimde oluşturan bir eğilimdir. Tutum, doğrudan gözlenebilir bir özellik değildir. Davranışlar bireye atfedilip, tutum belirmesi oluşabilir. O halde tutum gözlenebilen bir davranış olmayıp, davranışı hazırlayıcı bir eğilimdir. Tutumlar düşünsel de olabilir. Tutumun meydana getirdiği sadece davranış olmayıp, davranışa hazırlayıcı bir eğilim ve düşünce-duygu-davranış eğilimi bütünlümesidir. O halde tutumlar ana değişkenlerdir. Olayları inceleme de ara değişken olarak kullanılabilir. Suje-obje, insan-dünya arasındaki ilişkiyi zihniyetler, daha doğrusu tutumlar belirler. Kısacası dünya üzerindeki felsefi sistemler, tutumları yani dünya görüşlerini oluşturur (Platonculuk, Descartesçilik, Kantçılık, Varoluşçuluk vb.).

Zihniyet, sorun olarak konulmuş alana göre, varoluşsal bir tutumdur. Filozofların, sosyologların, psikologların tutumları değişik zihniyete göre, değişik bir çevreden olmalarına göre oluşur. Zihniyet değişimi toplumsal değişimin bir parçasıdır (Turgut 1994, 3-4).

Necati Öner, çalışmalarında *kültür ve zihniyet* arasındaki ilişki üzerinde durmuştur (Öner 1995, 53-54). Kültür, insanın varolanları tanımlamak için sarf ettiği gayret sonucu elde ettiği bilgidir. Bu bilgilerin farklı şekilde, farklı gayeler için dışarıya aktarılması kültür faaliyetlerini meydana getirir.

Kültür unsurlarını şu şekilde gruplandırabiliriz:

1. Evrensel Kültür: Evrenselden kasıt, bir topluma has olmayan, genel geçerliliği bulunandır. Bu niteliğe sahip kültür unsurları şunlardır; bilim, kültür, felsefe ve din.

2. Millî Kültür: Millî kültür, kültürün bir topluma has olan kültür unsurlarıdır. Bir toplumun yapısını teşkil eden gelenekler, görenekler, bir başka ifadeyle, bir toplumda yemek, giyinmek, barınmak, eğlenmek gibi ihtiyaçların ifade edilmesi için kullanılan, bilgi, inanç, teknik, davranış, duyuş ve ifade biçimidir.

Kültür unsurlarını kesin sınırlarla ikiye bölmek mümkün değildir. İki bölümde birbiriyle ilişkilidir. Sanat ve ahlakı bu iki sınıftan birine sokamayız. Bu ikisinin hem millî hem de evrensel yönü vardır.

Batı, Rönesans ile birlikte, aklın ön plana çıkması, aydınlanmanın başlaması, astronomideki gelişmeler, teknolojik yeni buluşlar, yeni ilaçların bulunuşu ile üstünlüğü ele geçirmiştir. Batı bu gelişmeleri, bugünkü zihniyeti Reform'a borçludur. Buna paralel olarak Doğu ülkeleri, azgelişmişliklerini kapatmak için Batı taklitçiliğine girmiş; yalnız teknoloji değil, değerleri bile taklit etmiştir. Doğu toplumları hayatlarının her safhasında Doğu-Batı, eski-yeni, sağ-sol gibi ikiliklere düşmüştür. Batılı, kapitalizm öncesi zihniyeti aşmış, kapitalist zihniyete girmiş, Doğulu ise kapitalizm öncesini pek aşamamıştır.

Bu bakımdan bireysellik gelişmemiş; ne birey ne toplum olarak bir üslubu, bir tavrı olmuştur. Doğulu insanın, nesnelere ve doğa karşısındaki tutumu kader ve tevekküle dayalı olmuş, statikliğini korumuştur (Turgut 1994, 10-11).

Farklı zihniyetlerin varlığının söz konusu oluşu 19. asırda August Comte'un üç hal teorisinde de görülür. Comte, insanlık tarihinin safhalarını şu şekilde belirtmiştir: Teolojik devir, metafizik devir ve pozitif devir. Şüphesiz Comte bu safhaları bulan ilk kişi değildir. Ama Comte'un üç hal yasası zihniyet farklılıklarının gösterilmesine bir örnektir. Comte'nin üç hal yaklaşımı tartışma konusudur. Bunun tartışılması bizim için önemli değildir. Bizim için önemli olan burada üç farklı zihniyetin bulunduğu işaret edilmesidir (Öner 1995, 54-55).

Doğulu zihniyetin İslam dünyasında oluşmasının bir başka nedeni de *kutsallık* adına İslam kaynaklarına dönülmemesidir. Sorgulamadan, eleştiriden, araştırmadan uzak sadece körü körüne iman etme ve taklit etmeye yönelmedir. Bu zihniyet Batılı kaynaklara da aynı

şekilde yaklaşmaktadır. Bu yüzden Doğulu ülkeler, Batılı ülkelerin oldukça gerisinde kalmaktadır. Halbuki dinî kaynaklar araştırılıp, okunup, çözümlense bu şekilde bir zihniyete doğulu sahip olmaz, Batılı ülkelerin gerisinde kalmazdı (Turgut 1994, 29-32)

Bilimle imanı karıştırıyor muyuz? Bilimsel bilgiyi savunanlar din, sanat, ahlak ve metafizik alanlarını inkar etmişlerdir. Ama bazıları bu alanları sanı (belief-inanç) alanına sokarlar. İman alanı da bu durumda sanı alanına girmektedir. Sanı önermeler kanıtlanıp belgelenmeseler de bunların bir anlamı olabilir. Ama bu önermeler bilimsel ya da bilgi önermeleriymiş gibi ortaya koyulamaz. Bu bakımdan önermeleri üçe ayırmak mümkündür.

1. Olgusal önermeler (belgelenebilir, doğrulukları kanıtlanabilir.)
2. Sanı ya da inanç önermeleri: Bunların her zaman doğrulukları kanıtlanmayabilir. Ama anlamlı olabilirler.
3. Hipotetik ya da farazi önermeler: Bunlar, şartlar yerini bulunca doğrulanabilir ya da yanlışlanabilir.

Bilimsel önermeler, bilgi önermeleri içinde yer alabilir. Bunlar felsefi önermelerdir. Doğrulanmaları için felsefe tarihi bize çeşitli ölçütler sunar. Bu ölçütler rasyonalistlere, empiristlere ve pozitiflere göre değişir. Din felsefesinde peygamberlerin ve kutsal metinlerin bilgi kaynağı olarak kabul edilmesi söz konusudur. Buna "*otorite bilgisi*" denmektedir. Tabiki bu tür bilgiler bilimsel olmaktan çok imana yönelik bilgilerdir. İman etmeyenler için bu bilgi kesin bilgi olmamakta, olsa olsa inanç düzeyinde bilgi olmaktadır. Kur'an'ın ilk emri "oku" dur. Okumaktan kasıt düşünmek, bilgi üretmektir. Ama Müslümanlar okumamış, iman etmişlerdir. Bilmeyi ve bilimi ihmal etmişlerdir. Felsefenin buradaki yeri ne olacaktır? Felsefe bilimle sanat arasında yer alır. Güçlü bir felsefe olmayınca bilim, iman, sanat da güçlü olamaz (Turgut 1994, 52-59).

İslam'da akılcı olan tek mezhep Mutezile'dir. Mutezile akla fazla önem vermiş, dinde önemli konuları tartışmış, felsefeye önem vermiştir. Ama ne yazık ki bu mezhep İslam dünyasında fazla tutulmamıştır. İman ağırlıklı Ehli Sünnet mezhepler tutulmuştur. Çünkü bu ülkelerde iman etmek kolay ama akılcı olmak zor gelmiştir. Mutezile mezhebinin mensuplarının çoğu eski Yunan felsefesinden etkilenmişler ve İslami konuları çözmeye, anlamaya çalışmışlardır. Akıl yürütmek, neden-sonuç ilişkisi kurmak gibi felsefenin işlevlerinden faydalanmışlardır. Akıl yürüterek, neden-sonuç ilişkisine dayanarak Tanrı'yı bulmaya ve diğer önemli din konularını çözmeye çalışmışlardır.

Mutezile'nin temel görüşlerini şöyle sıralayabiliriz (Turgut 1994, 74-76):

1. Amelin imandan bir parça, bir cüz olma fikri. Biz ne yaparsak imanımızın bir parçasıdır. İman gereği olan işleri yapmayanın da imanı eksik olur.
2. İnsan kendi fiillerinin yani işlevlerinin yaratıcısıdır. Herkes kendi fiil ve hareketlerini kendi iradesi ile yaratır. Yani insan iyiliğin, kötülüğün yapıp edilmesinden sorumludur.

Necati Öner, zihniyet farklılığının nereden kaynaklandığını ilkel toplumda hakim olan zihniyet biçimleriyle, ilerlemiş toplumlarda görülen zihniyet biçimlerini tespit edip ve bunları karşılaştırarak açıklamıştır. İkel toplumlarda hakim olan zihniyet, *ikel* veya *mitik* diye adlandırılan zihniyettir. İkel toplumlarda fertlerin inançlarında, bilgilerinde tamamen tek çeşitlik (homogeneite) vardır. İkel toplumdaki insanın, ilerlemiş toplumda yaşayan insandan farklı bir düşünce tarzı söz konusudur. Levy-Bruhl, ilkel insanlarda hakim olan zihniyete, *ikel zihniyet* der Bunun karşısına da modern zihniyeti konmuştur. Ayrıca modern zihniyeti *akli* olarak değerlendirmiştir. İkel zihniyet terimine itiraz edilmiştir. Leenhardt bunlardan birisidir. Akli denen zihniyet ilkelin gelişmesi sonucunda olmamıştır. İkel yerine mitik, diğerine akli demek daha uygun olur ve bunlar birbirini tamamlarlar.” Necati Öner bu düşünceleri eleştirmiştir. Aklilik mantıklilikle eş anlamlıdır. Bu bakımdan ilerlemiş toplumlarda hakim olan zihniyete akli demek yerinde olmasa gerekir; çünkü diğer düşünce tarzı da aklidir. Bu bakımdan mitik düşünce tarzının karşısına, olgu olarak dayalı anlamına gelen *pozitif* demek daha uygundur. Her devirde her iki zihniyet mevcuttur. İkel toplumda mitik zihniyet ağır basar. İlerlemiş toplumda çeşitlilik hakimdir. Çeşitli bilgi ve inanç türleri olduğu gibi, çok farklı sosyal gruplar mevcuttur. Bu çeşitlilik ilerlemiş toplumlarda iki ana zihniyet (mitik ve pozitif) altında, ikinci dereceden zihniyetler doğurur. Bilgi derecelerine, inanç güdülerine ve bağlı bulunan gruplara göre farklı zihniyetler oluşur (Öner 1995, 55-58).

Bir ferдин zihniyeti ile içinde yaşadığı toplum arasında sıkı bir ilişki söz konusudur. Bu açıdan zihniyet şu özellikleri gösterir (Öner 1995, 59):

1. Ana zihniyet dediğimiz zihniyetlerin hakimiyeti aynı medeniyet üyelerinde ortaktır. İkinci dereceden dediğimiz zihniyetler de bir grup oluşturan fertler arasında olacaktır.
2. Zihniyetler ferdi mensup olduğu gruba bağlayan en sağlam, en güvenilir bağıdır.
3. Zihniyet ferдин kişiliğinin oluşmasını sağlayan temel bir unsurdur.

Bir toplumda uygulanacak siyasi, ekonomik ve eğitim sistemlerinin başarılı olması, o toplumda hakim olan zihniyetle yakından ilgilidir. Zihniyetlerin temelinde kabullenilmiş değerler vardır. İnsan tabiatı gereği, olaylara, objelere bu değerler açısından bakar ve bu değerleri anlamlandırır. Zihniyetler insanların fiillerinde, ifadelerinde ortaya çıkar. Bunlar akıl yürütmeler sonucunda oluşur. Akıl yürütmelerdeki farklılık, zihniyet farklılığının sonucudur. Kullanılan terimler, kavramlar zihniyetle anlam kazanır. Kabullenmeleri de sağlayan başlıca unsur kültürdür. Farklı kültürler ve farklı kültür unsurları içerisinde farklı zihniyetler vardır. Bir zihniyetin oluşmasında bütün kültür unsurlarının etkisi söz konusudur.

Müslümanların geri kalmışlığını anlamak için İslam'a değil, İslam'a sonradan *katılanlara* bakmak gerekir. Müslüman toplumlardaki geri kalmışlık özellikle doğulu zihniyette *iki* ögeye dikkat çekmektedir: İslam ülkelerinin bilim ve felsefeyle uğraşmaması, bu yüzden gelişmemenin oluşu, diğer bir önemli özellik de halkın cahilliği ve kaderci tutumudur (Turgut 1994, 77-85).

Martin Luther'in 31 Ekim 1517'de Wittenberg Şatosu kilisesinin kapısına 95 haber asması yalnızca Reform değil, Protestanlık mezhebinin de başlangıcı olmuştur. Bu tezlerin amacı, bölücülük ya da yeni bir öğreti getirmek değildir. Luther'e göre kesin sonuç Reform yani *zihniyet devrimi* ile elde edilebilirdi. Luther insanoğlunun ancak inanç aracılığıyla ve Tanrı'nın şefaatiyle umutsuzluk ve günahkarlık durumundan kurtulacağını düşünecektir. Tanrı için bilgide, bilimden, sanattan, felsefeden yararlanılması söz konusudur. Bu zihinsel değişim reform niteliği taşımaktadır. Luther'in bu öğretileri Avrupa'ya yayılmış birçok reformlara da öncülük etmiştir (Turgut 1994, 86-92).

İhsan Turgut, ayrıca *tavan* ve *tabandaki* zihniyetler üzerinde durmuştur. Tavan ve tabandaki zihniyet, aynı kültürde farklı zihniyetlerin oluşumu mudur? Gerçekten de iki farklı zihniyet söz konusudur. Tepedeki zihniyet Batı'yı taklit eden, laik geçinen bir avuç insan; tabandaki zihniyet ise bunlardan habersiz yaşayan milyonların temsil ettiği halk. Tepede çok farklı bir zihniyet söz konusudur. Tarihten, halktan kopuk ve modernleşmeyi oluşturan topluluktur. Modernleşme için üstten bir müdahale söz konusudur. Oysa modernleşme tabandan tavana doğru olmalıdır ve tavanı belirlemelidir. Bu yüzden bütün İslam ülkelerinde *Doğu- Batı* ikilemi yaşanmıştır. Özellikle İslam ülkelerinde sözü edilen iki kitle arasındaki mesafe sanki arası doldurulamayacak bir uçurumdur. Bu ülkelerde birbirinden habersiz iki zihniyet oluşumu az gelişmişliği kaçınılmaz olarak beraberinde getirecektir. (Turgut, 1994, 109-114).

Zihin devrimi, Doğulu zihniyette olacak bir devrimdir. Zihniyet reformu için her şeyden önce bize verilen bilgilerden *kuşku* duymak gerekir. Bizim eğitim sistemimizde *kuşkusuzluk* egemendir. Bilgilerden şüphe etmeyiz, onları dinsel doğmalar gibi kabul ederiz. Oysa dinsel bilgilerden de şüphe etmeliyiz. Şüphe, eleştiri, analiz ve yorum yalnız çağdaş felsefenin değil aynı zamanda çağdaş eğitiminde yöntemidir. Zihin devrimi yöntemde olan bir devrimdir. Bu aynı zamanda zihniyet reformudur. Zihni; önyargılardan, kalıplardan ve dayatılmış bilgilerden kurtarmaktır. Kurtuluş ancak bu şekilde gerçekleşir. Zihin devrimi diğer reformlara (eğitimde devrim, ekonomide devrim...) yol açabilir. “Sophisticated mind” yani *gelişmiş kafa* sürekli şüphe eden, çok yönlü kafadır. Kendi doğrularının dışında başka doğruları kabul etmeme, kendi doğrularından şüphe etmeme, insanı şiddete ve teröre kadar götürebilir. Zihin devrimi ilk önce aile, daha sonra okul ve çevrede oluşturulmalıdır. Bilgilerimizin doğruluğunu tespit etmek için *soru sormanın* önemi büyüktür. Çünkü sorularda şüphe, eleştiri vardır. Soruların sorulması sonucu birey çelişki ve tezlerden *yeni tezlere* ulaşır. Akıl, çeşitli yollar kullanarak gerçeği bulmaya çalışır. Belki gerçek bir olabilir ama gerçeğe giden yollar bir değildir (Turgut 2003, 79-82).

Çetin SARI

KAYNAKÇA

- Turgut, İhsan, *Tarihte Tatil (Azgelişmişliğin Felsefesi)* Deneme, Bilgehan Matbaa, İzmir, 1992.
- Turgut, İhsan, *Azgelişmişliğin Felsefesi (ya da Felsefesizlik)*, I. Baskı, Kanyılmaz Matbaa, İzmir, 2003.
- Turgut, İhsan, *Felsefi Sorgulama*, (Deneme), I. Baskı, Anadolu Matbaa, İzmir, Şubat-1997.
- Turgut, İhsan, *Bir Zihniyetin Çözümlemesi (İslam'a Yeniden Bakmak)*, Deneme, I. Baskı, İzmir, 1994.
- Öner, Necati, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, Öğretmen Kitapları Dizisi, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1995.